

KÉT CSONGRÁD MEGYEI FÖLDRAJZI NÉV NYOMÁBAN

NAGYNÉ SULYOK HEDVIG

A földrajzi nevek vizsgálatával a toponimika foglalkozik. Napjainkban a névtan egyre jobban elveszti marginális jellegét, s önálló — alapvetően nyelvtudományi — diszciplinává válik, de számos szállal kapcsolódik más tudományágakhoz is (pl. történeti földrajz, település- és művelődéstörténet); jellegénél fogva azonban legközelebb a történeti nyelvtanhoz áll.

PESTY FRIGYES [1] csonkán maradt földrajzi név gyűjteménye után majdnem száz évet váratott magára az az összefoglaló mű [2], amely nélkül eddig a gyors, szakszerű tájékozódás rendkívül nehézkes volt, bár szétszórva — folyóiratokban, önálló munkákban — eddig is jelentek meg kutatási eredmények. Ezeknek a névmagyarázatoknak egy részére jellemző, hogy — a probléma jellegéből adódóan — megnyugtató magyarázattal nem mindig tudnak szolgálni, vagy a szöfejtés újabb kérdéseket vet fel a település-, illetve nyelvtörténész számára.

Csongrád megyében sok szláv, illetve valószínűen szláv eredetű helynévvel találkozhatunk, közülük szinte mindet kielégítően magyarázzák már (kivétel talán a Röske helynév) — s mégis vannak ezekben a szöfejtésekben olyan momentumok, amelyek nem kellően tisztázottak.

Makó — Velnök

INCZEFI GÉZA „Makó környékének földrajzi nevei” [3] c. művében Makó címszó alatt a következő lehetséges névmagyarázatokot adja.

1. „A település első birtokosa 1247 körül Kelemenös bán fia Izsák volt, tőle örökölte fia, Makó bán, a település névadója.” (Azaz személynévi eredetű).

2. Más magyarázat szerint egy nyugati szláv „makow” — „mák” szóból származna, s ebből az -ov végződésből -ó lett a magyarban. [4]

Ezt a szöfejtést nehéz elfogadni, egyfelől azért, mert Árpádkori helyneveink nagy része személynévi eredetű, másfelől azért, mert „a toponomasztikának alapelve, hogy a földrajzi nevek nem etimologizálhatók régi adatok nélkül” — írja BENKŐ LORÁND. [5] Igaz, hogy a településnevek legrégebbi rétege a természeti adottságok neveiből, növény-, állat- és kőzetnevekből alakult, de semmi adatunk nincs arra, hogy Makó környéke ebben a növényben valaha gazdag lett volna (Vö.: Dombóvár, Bukovina, Orbó).

KISS LAJOS etimológiai szótárában azt írja, hogy Makó személynévi eredetű, 1256—85 között Makó báné volt. A személynév eredete szláv, vö.: szerbhorvát Mako < Mákarije < gör. Makariosz.

Egy, az 1299. évből ismeretes feljegyzés rögzíti, amikor a helység még a régi, de már az új nevében is szerepel:

„...possessiones suas Feluelnuk, que moderno vocabulo Makofolua vocaretur.” [6] (Birtokaik... Felvelnök, amely új szóval Makófalvának hivatik).

Itt tehát előbukkan egy új név, amelynek értelmezése érdekesebbnek ígérkezik, mint Makóé.

Az Árpádkori Új Okmánytár (VII. 242.) 1247-ből már ismeri ezt az elnevezést: „Zent Leurencz cum stanno, quod separat de Morusio incipens a villa comitis Isac... Vlnuk vocate.” (a? i?). (Kb.: Szentlőrinc azzal a mocsárral együtt, amely a Marostól elkülönül, kezdődően Izsák comes Vlnuk nevű falujától).

INCZEFI MIKLÓSCHRÁ [7] hivatkozva írja, hogy az elnevezésben talán az ószláv ,volъ' (Bos)+nikъ képző 'marhapásztor' jelentésű szó rejtőzik.

A helységnév még a következő alakokban fordul elő:

1247/1340-es okiratban: „in Chanad... Olwlnuk”,

1256 „prope Morusium est Oluelnuk”,

1323 „Wewlnek” (Anj. Okm. II. 108.).

ZOLNAI GYULA írja a következőket: A bölény szláv nevéből (turъ) számos helynevet származtatunk — Turóc, Tura, Tur... A szláv eredetű ,volъ' (ökör) szó származéka lehet Velnök és a háromszéki Volál is. [8] BOROVSKY [4] ide sorolja még a régi Sáros megyei Volova, a beregi Volóc (ma Volovec); KISS LAJOS [2] pedig a Volhinia (az óoroszláv Volyn') földrajzi nevet azzal a megjegyzéssel, hogy a Velyn' változat e származtatást bizonytalanná teszi.

Valóban, a Povest' vremennych let, a Skazanie o Borise i Glebe, a Lavrent'evskaja letopis' is Velyn', Velyniane alakokat használ, s ezzel kapcsolatban e földrajzi, illetve törzsi név ,volъ'-ból való származtatását M. VASMER [9] is kétségbe vonta, de helyette újat nem javasolt.

Mind a Velnök, mind a Volyn'-Velyn' 'ökör' szóból való származtatása ellen szól az, hogy a ,volъ' főnévnek nem ismerünk ,velъ' variánsát, illetve a belőle származó alakok a töben mind mélyhangrendű (o') magánhangzót tartalmaznak. [10] (A régi Velnök helységnév eddig ismert alakjai között sincs első szótagában mélyhangrendű magánhangzót tartalmazó forma.)

Az említett származtatást kétségbe vonni látszik az a tény is, hogy a ,volъ', mint régi - ü - tövű főnév igen régi továbbképzések esetén -ov- elemmel bővülő származékot adnak, vö.: ,volovъnъ' melléknév, vagy ,volovnik' főnév. [10]

Nem hagyható figyelmen kívül az a körülmény sem, hogy az oklevelek sokáig magánhangzó nélkül írták a nevet (Vlnuk), melynek olvasata „völnük” lehetett. A vokalizmus terén egyik legrégebbi változásunk a MELICH [11] által a következő földrajzi neveken bemutatott nyíltabbá válási folyamat:

Kris ~ Kirüs	>	Keres ~ Körös
Timis ~ Tüms	>	Temüs ~ Tëmés, Tömös
i ~ ü ~ ë ~ ö		

A magyar ,ü'-ből (a korabeli helyesírás szerint ,u'-ból) a XII—XIII. század határára lett ,ö'; földrajzi nevünk fejlődése tehát a következő módon rekonstruálható:

Vlnuk ~ Velnük ~ Velnek ~ Velnök, s a nép ajkán még Völnök, Völnök is.

Ha a ,volъ'-ból való származtatás nehézségekbe ütközik felmerül a kérdés: milyen más lehetséges szófejtési kísérlet javasolható, milyen népek és mikor adhatták a település nevét. A kérdés településtörténeti részére GYÖRFFY GYÖRGY művéből [12] kapunk választ. GYÖRFFY azt írja, hogy Csanád vármegyét a VI—VIII. században avarok lakták, szláv lakosságnak itt csak a vizek mellett maradt nyoma; szláv ere-

detű pl. Kanizsa a Tisza rétségein és Rahonca a Maros partján. A IX. században az erre terjeszkedő bolgárok számára a Maros—Tisza sószállító út lehetett elsőrendű fontosságú. „A királyi családnak szolgáltak a különböző speciális szolgálattevők falui, amelyek nagy része a századok folyamán egyházi és világi kézre került. Ezek számát gyarapították a békés foglalkozású idegen telepesek. A két Tóti közül az egyiken földműves udvarnokok éltek, s igen korai lehetett a bolgárok régi nevét viselő Lándor”. (Lándor Makó 1802-es térképén határnév Tömpös telek mellett DNy-ra).

Lándor, a dunai bolgárok magyar neve Makó környékén kétszer is előfordult, egyik a fenn említett Lándor, a másik pedig Szegvár vidékén „Nandurtou”. [13]

Az a szláv népeség, amelyet a honfoglaló magyarság a mai Makó környékén talált, amelytől a nevet átvehette délszláv, közelebről bolgár lehetett. Hogy a magyarok találhattak itt boglár töredékeket a már említett bolgár népnév [13] (vö.: Nándorfehérvár Bolgárfehérvár) kétszeri előfordulása is bizonyítja, hisz a helynévadás módja magyar. A terület mocsaras, vizes jellege is megfelelt a szlávok települési szokásainak, hisz a szlávok „...eredetileg erdő (de nem bükk- és fenyőerdő) és mocsárlakó nép... sem az őserdők mélyére, sem a nyílt pusztákra nem merészkedtek... a nagy folyók partjait, mocsarakat szálltak meg.” [14]

Mit jelenthetett a név a környéken letelepült bolgár népelemek ajkán?

ZOLNAI a már említett tanulmányában — miután a ‚makow’ > Makó származtatást tévesnek itéli — megjegyzi: „BOROVSKY magyarázatai megérdemlik a figyelmet, ha egy részük pusztá ötlet is”. [8]

Hadd hívjam fel a figyelmet BOROVSKY szófejtései közül egy eddig (tudomásom szerint) kellő figyelmen kívül hagyott származtatásra. A „Csanád vármegye történeté”-ben [15] idézi a már említett latin mondatot (Kb. Szentlőrinc azzal a mocsárral együtt, amely a Marostól elkülönül, kezdődően Izsák comes Vlnuk nevű falujától), s a következőket írja: „Ha e helynév az ószláv ‚vlna’, ‚vlna’ ‚hab, hullám, víz’ jelentésű szóból eredő vlnьkъ szó okleveles leírása, mely utóbbi — a habokkal bánó ember — révést jelenthet, akkor Izsák gróf falujának rataláltunk nemcsak az értelmére, hanem ősidőkre visszanyúló eredetére is. És semmi sincs, ami e származtatás ellen szólana; az ószláv nyelvben az ‚v’ és ‚r’ hangzók némák lévén ez a révést jelentő szó ‚vlnik’-nak vagy ‚vlnuk’-nak hangozhatott”.

A falu — régészeti leletei szerint — már a honfoglalás előtt lakott szláv (valószínűleg bolgár) település volt. Valóban volt ott rév a Maroson, hisz a víz melletti helységek ősidők óta olyan helyekre települtek, ahol átkelési lehetőség volt.

GYÖRFFY szerint [12]: „A szegedi rév felől jövő út a híddal és vámmal rendelkező Bében át vitt Csanádba, elágazása volt Makó felé, ahol a velneki rév vitt át a Maroson”.

(A révek akkori jelentőségére jellemző, hogy +1256-ban említés történik Humkreu~Homokréről — ma Mokrin —, +1247/1284-ben Zyntharew~Zentarevről, volt még Révkanizsa, s működött a szanádi és moholi rév is. Makón a Maroson 1829-ig működött a rév, csak akkor váltotta fel fahíd). BOROVSKY szerint e falucska Csanád megyei révészek tanyáiból alakulhatott, I. István adhatta Csanádnak e révet, s Csanád nemzettségébe tartozott Izsák is. BOROVSKY következtetése mégsem megnyugtató magyarázat, hiszen történeti s nyelvészeti adatok nem hitelesítik egyértelműen a ‚révész’ származtatást. Mind a ‚volnik’ (marhapásztor), mind a ‚velnik’ (révész) szavak származtatásának van egy hibája. Nevezetesen: a mai szláv nyelvekben egyik sem mutatható ki. (Vö.: bolgár: volovár, lengyel: pagoniecz volov, orosz: volovik stb.).

A ‚volb’ tővel való összevetés során annyi minden esetre valószínűnek tűnik, hogy az eredeti tő vьln + képző (-икъ?) lehetett, hiszen a szótagképző ‚l’ hang csak később vált labioveláris képzésűvé.

(Végső soron elképzelhető egy *vьl — + nik alak is, ez esetben ‚valamilyen nővénnel [milyennel?] benőtt hely’ jelentése lenne, vö. pl. trstnik [7].)

A jelenleg szerkesztés alatt álló bolgár történeti etimológiai szótár valószínűleg több felvilágosítással tud majd szolgálni, hiszen a nemzedékről nemzedékre való továbbadás, a történeti fejlődés során a szó és a denotátum közötti kapcsolat meglazult, és ahhoz, hogy elsődleges motivációt újra megtaláljuk meg kell vizsgálnunk azokat a körülményeket, amelyek közt a név asszociálódott.

Dorozsma

INCZEFI GÉZA a Nyelvtudományi Értekezések 22. számában foglalkozik Szeged környékének földrajzi neveivel, s ott Dorozsmánál — egyebek között — annyit jegyez meg, hogy az szláv eredetű Družba személynévből származik, ez pedig a ‚družba’ köznévfolytatója.

Először a szó szláv nyelvekbeni jelentését nézzük meg (INCZEFI ui. ‚Freundschaft’ ‚barátság’-nak értelmezi, a legtöbb szláv nyelvben azonban ‚Brautführer’ ‚vőfély’, ‚násznagy’ a jelentése).

Vö.: a. szorb	družba	
cseh	družba	
lengyel	družba	Brautführer
szlk.	družba	
ukrán	družba	

A szó SZINNYEI JÓZSEFNÉL [16] ‚vőfély’ jelentéssel; MIKLOSICH FERENCNÉL [17] ‚Brautführer’ jelentéssel; VALLÓ ALBERTNÁL [18] ‚vőfély’ jelentéssel; MANGA JÁNOSNÉL [19] ‚Brautführer’ jelentéssel fordul elő.

Árpádkori helyneveink egy része személynévi eredetű, ez a falu is alapítójáról a Dorozsma családról kapta a nevét.

GYÖRFFY [12] azt írja róla, hogy Csongrád vármegyében egyik legelső szerzett magánbirtok, amely még a XI. század első felében keletkezett, s szerepel már Alpár 1075-ös határjárásában is a Becse és Dorozsma testvérpár neve, mint szomszéd birtokosoké. GYÖRFFY itt megemlíti azt is, hogy a Dorozsma nem csongrádi birtokait alig ismerjük. INCZEFI viszont azt jegyzi meg, hogy a család felvidéki eredetű, ez a körülmény adhat magyarázatot a név nyugati szláv származtatására.

Az első adatot, amelyben a név személynévként előfordul KNAUZ FERDINÁND [20] közli 1075-ös évszámmal.

„Postea cum Beche fratre drusba separate est...” (Azaz kb.: Becsének a testvérel, Drusbával együtt, elkülönítettett a földje...)

Az évszázadok folyamán az elnevezés előfordult még:

1237 ad predictam terram de Drusma,

1408 Dorozsma in Chongrad,

1474 Drwsma,

1479 dorosma in Chongradiensi alakokban. (Vö. Györffy i. m. 886.)

Ezek az elnevezések már a mai falunév előzményei, nem személynévek.

Mivel a tulajdonnevekből származó földrajzi nevek a nyelvi változások diktálta törvényszerűségeknek éppúgy alá vannak vetve, mint a köznevek, ezért a ‚družba’ Dorozsmává alakulását a következőképpen lehet elképzelni:

družba — duružba (az ‚u‘ bontóhang feloldja a mássalhangzó torlódást)

duružba — dorosba.

A ‚zs‘ hang a X—XI. századig hiányzott mássalhangzórendszerünkben, ezt a hangot idegen szavak átvételekor az ‚s‘ hanggal helyettesítették. Az ‚u‘ hang nyíltabbá válása közismert hangváltozás, gyakori a szláv eredetű magyar szavakban is. (Vö.: čudo > csoda).

Nehézséget a b > m változás okoz, erre egyértelmű, pontos magyarázat eddig nincs. Egy szó — önmagában — nem lenne elegendő arra, hogy ezt a változást törvényyszerűnek tekintsük, de ismerünk még egy példát, mely köznévi ugyan, a kérdés megválaszolásában mégis segíthet.

Egy 1275-ös oklevélben áll a következő latin mondat (SZAMOTA ISTVÁN [21] közlése):

„Collectam martuniarum et victualium quae zulusma nuncupatur bano Sclavonie.” (Kb.: Az élelmiszerek és a ‚zulusma‘ összessége a szlávón bánt illeti).

SZAMOTA megállapítja, hogy a szó elsőleges jelentése ‚szolgáltatás, ‚élelmiszert adó‘.

KNIEZSA ISTVÁN [22] a ‚zsolozsma‘ szót az óegyházi szláv ‚služba‘ ‚liturgia‘, ‚cultus‘ és a közszláv ‚servitus‘ szóból származtatja és megjegyzi, hogy a b > m hangfejlődés szokatlan a magyarban.

SZARVAS GÁBOR [23] kétségbe vonja, hogy a ‚zsolozsma‘ szó a ‚služba‘-ból származna; a latin psallisma < psalmus szóból eredezteti, és ezzel — bár közvetve — megkérdőjelezi a Dorozsma származtatását is.

ASBÓTH OSZKÁR [24] nem fogadja el SZARVAS magyarázatát; véleménye szerint a *psallisma szót a latin szótárak nem ismerik, a zsolozsma kialakulása pedig a

sluga > suluga > szologa mintájára

služba > szuluzsba > szolozsba lehetett.

ASBÓTH a b > m hangváltozást azzal magyarázza, hogy a magyarban -ba képző nincs, így ‚a ‚b‘ átment a rokon ‚m‘ ajakhangba‘‘.

SZARVAS válaszában félig-meddig elismeri ASBÓTH igazát, a b > m változásra adott magyarázatát azonban elégtelennek ítéli, s bizonyosságul felsorol egy pár idegen eredetű szót, melyekben ez a hangváltozás nem megy végbe (galiba, iszkába, huruba, goromba).

(A vita itt befejeződik.)

Ha megnézzük ezeket a szavakat: az első háromban magánhangzó van a ‚b‘ hang előtt, az utolsóban éppen ‚m‘, felépítésükben tehát nem azonos minőségűek a zsolozsma/Dorozsmával.

SZARVAS említett ellenérvei hiányérzetet keltenek, de azt a szolgálatot tették, hogy felhívták a figyelmet: az immár egyedinek nem tekinthető b > m változás még nincs megnyugtatóan tisztázva. (b > m változásra GOMBOCZ ZOLTÁN [25] is hoz példát, az Atlamos személynév 1316 előtt Atlabus formában szerepel).

Lehetséges, mint ASBÓTH állította, hogy a -ba képző hiánya a változás oka. Elképzelhető az is, hogy a szó az eredeti szláv jelentésétől és környezetétől elszakadva a magyarban ‚b‘-vel ejtett orrhangúnak, idegennek tűnt. A legvalószínűbbnek az a feltevés látszik, hogy a szó rendszerkényszernek engedelmesskedhetett, mert a magyarban -zsba végű szó nincs, -zsma végű viszont több is van [26] (dézsma, pézsma, rizsma), s a ‚dézsma‘ szó az idézett (zsolozsma, Dorozsma) példákkal egy időben adathozható. (Első előfordulása 1261, természetesen ennél régebben is használhatták már.)

Feltételezésünket (rendszerkényszer) alátámasztani látszik MELICHNEK [27] a

következő megállapítása: „... hasonló szláv személynevet a szláváságból kimutatni nem tudunk, ezért azt tartjuk, hogy a szláv név magyar földön magyar hatás alatt keletkezett”.

IRODALOM

- [1] PESTY FRIGYES: Magyarország helynevei történeti, földrajzi és nyelvészeti tekintetben, Budapest, 1888.
- [2] KISS LAJOS: Földrajzi nevek etimológiai szótára, Budapest, 1978.
- [3] INCZEFI GÉZA: Makó környékének földrajzi nevei, Budapest, 1970.
- [4] BOROVSKY SAMU: A honfoglalás, Budapest, 1894. 76. p.
- [5] BENKŐ LORÁND: Az etimológia elmélete és módszere, Budapest, 1976.
- [6] Monumenta Ecclesiae Strigoniensi, II. 469. p.
- [7] MIKLOSICH, FRANZ: Die Bildung der Slavischen Personen- und Ortsnamen, Heidelberg, 1927.
- [8] ZOLNAI GYULA: Nyelvtudományi Közlemények, 25: 89.
- [9] VASMER, MAX: Russisches etymologisches Wörterbuch, I. Heidelberg, 1953. 224. p.
- [10] MIKLOSICH, Franz: Die Bildung... 338. p.
- [11] MELICH JÁNOS: A honfoglaláskori Magyarország, Budapest, 1925—29.
- [12] GYÖRFFY GYÖRGY: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza I. Budapest, 1963. 838—840. p. 884. p.
- [13] KRISTÓ GY.—MAKK F.—SZEGFÜ L.: Acta Historica, Szeged, 1973/44. 1974/48. 15. p.
- [14] KNIEZSA ISTVÁN: Keletmagyarország helynevei, A magyarok és románok I. kötetében, szerk. Deér József és Gáldi László, Budapest, 1943—44.
- [15] BOROVSKY SAMU: Csanád vármegye története, Budapest, 1896. 1/272. p.
- [16] SZINNYEI JÓZSEF: Magyar tájszótár, Budapest, 1893—1901.
- [17] MIKLÓSICH FERENC: Magyar Nyelvőr, 11: 162.
- [18] VALLÓ ALBERT: Magyar Nyelvőr, 33: 563.
- [19] MANGA JÁNOS: Acta Ethnographica, 6: 163.
- [20] KNAUZ FERDINÁND: Monumenta Ecclesiae Strigoniensis, 1874. I. 57.
- [21] SZAMOTA ISTVÁN: Nyelvtudományi Közlemények, 25: 160.
- [22] KNIEZSA ISTVÁN: A magyar nyelv szláv jövevényszavai, Budapest, 1955. II.
- [23] SZARVAS GÁBOR: Magyar Nyelvőr, 21: 374.
- [24] ASBÓTH OSZKÁR: Magyar Nyelvőr, 21: 374.
- [25] GOMBOCZ ZOLTÁN: Árpádkori török személyneveink, Budapest, 1915.
- [26] PAPP FERENC: A magyar nyelv szövegmutató szótára, Budapest, 1969.
- [27] GOMBOCZ Z.—MELICH J.: Magyar etimológiai szótár, Budapest, 1914—30. I.

AUF DER SPUR ZWEIER GEOGRAPHISCHER NAMEN DES KOMITATES CSONGRÁD

HEDVIG SULYOK-NAGY

Die Studie befasst sich mit der sprachgeschichtlichen Untersuchung zweier südungarischer geographischer Namen (Makó-Velnök und Dorozsma).

Den Dorfnamen ‚Velnök‘ versucht die Autorin jetzt — wegen seiner phonetischen und wurzelbildenden Eigenheiten — nicht aufgrund der bisher vermuteten Ableitung von dem slavischen Wort ‚Volv‘ (‚Bos‘) zu interpretieren, sondern nimmt — indem sie auch siedlungsgeschichtliche Gesichtspunkte berücksichtigt — einen *Vьln-Stamm an.

Hinsichtlich des ursprünglichen Phonems ‚b‘ des geographischen Namens ‚Dorozsma‘ bzw. seiner Endung -zsba (Družba > Dorosba) vermutet sie, das Wort dürfte im Ungarischen einem Systemzwang gehorcht und so auch seine heutige Tonform erhalten haben (vgl.: dézsma/ = den Zehnten, dezimieren usw.).

К ИСТОРИИ ПРОИСХОЖДЕНИЯ ДВУХ ГЕОГРАФИЧЕСКИХ НАЗВАНИЙ ЧОНГРАДСКОЙ ОБЛАСТИ

НАДЬНЭ ШУЙОК ХЕДВИГ

В своей работе автор исследует историю происхождения двух географических названий Южной Венгрии: Makó — Velnök, — Dogozsma.

Автор приходит к выводу, что название деревни „Velnök” происходит не из общеславянского слова „volъ” (Bos) а — принимая во внимание и историю возникновения населённых пунктов предполагает наличие корня *vьln —.

Относительно первоначальной фонемы „b” и окончания „zsba” географического названия „Dogozsma” (družba > dorosba) автор предполагает, что это слово подверглось изменениям в соответствии с законами венгерского языка и приобрело современную звуковую оболочку (ср.: dézsma).